

РОЗСЛІДУВАННЯ У СФЕРІ **ЕНЕРГЕТИКИ**

ЯК ПЕРЕТВОРИТИ ІДЕЮ
НА АРГУМЕНТОВАНИЙ ТЕКСТ

Колектив авторів висловлює вдячність українським журналістам-розслідувачам, які взяли участь в створенні цієї публікації, а також Інституту розвитку регіональної преси (ІРРП) за внесок у розбудову теорії та практики журналістського розслідування.

USAID
ВІД АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ

dixigroup

Публікацію підготовлено завдяки підтримці американського народу, наданій через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) в рамках проекту USAID «Прозорість енергетичного сектору», який виконує ГО «ДІКСІ ГРУП». За зміст інформації несе виключну відповідальність ГО «ДІКСІ ГРУП», він не обов'язково відображає погляди USAID або Уряду Сполучених Штатів.

Автори: Олександр Ярощук, Вікторія Ільченко, Вікторія Ткачук.

Sweden
Sverige

OPEN SOCIETY
FOUNDATIONS

МІЖНАРОДНИЙ
ФОНД
ВІДРОДЖЕННЯ

Незалежне зовнішнє рецензування виконане в межах Ініціативи з розвитку аналітичних центрів в Україні, яку виконує Міжнародний фонд «Відродження» у партнерстві з Ініціативою відкритого суспільства для Європи (OSIFE) за фінансової підтримки Посольства Швеції в Україні.

Вступ	4
Право на розслідування	5
Основні етапи і стратегія розслідування	6
<u>Крок 1: Пошук теми</u>	8
<u>Крок 2: Формулювання гіпотези</u>	10
<u>Крок 3: Збір та методи отримання інформації</u>	13
<u>Крок 4: Фактчекінг</u>	27
<u>Крок 5: Аналіз інформації та перевірка гіпотези</u>	30
<u>Крок 6: Написання розслідування</u>	36
Список рекомендованої літератури	43
Додаток 1: Публічні джерела інформації	45

ВСТУП

Підготовка журналістського розслідування є складним, динамічним, довготривалим процесом. Розслідування не пишеться за один день, ба навіть за тиждень, а інколи й місяць. Перш ніж починати розслідування, потрібно чітко розуміти, що саме ми досліджуємо – мати конкретне припущення, яке ми маємо перевірити за допомогою фактів, які ми збираємо з усіх можливих джерел. Журналістське розслідування потребує точності, незаангажованості, відкритості до отриманих даних. Журналіст-розслідувач використовує усі свої знання і вміння, і знаходить інформацію, яка не лежить просто так на поверхні.

Розслідування вимагає тривалих спостережень, пошуку джерел інформації, роботи з документами, аналізу даних і перевірки результатів. Для журналіста та редакції розслідування несе ризик судового, а іноді – й фізичного переслідування.

Завдання цієї методології – допомогти журналістам зрозуміти, з чого починати розслідування, правильно збудувати стратегію, шукати інформацію у різних типах джерел, перевіряти отримані дані і зводити всю зібрану інформацію до купи у цікаве, багатогранне та насичене деталями розслідування.

ПРАВО НА РОЗСЛІДУВАННЯ

Журналістське розслідування – це ексклюзивна публікація (телепрограма) або серія публікацій (телепрограм) на тему, що становить суспільний інтерес, та має викривальні ознаки. Зазвичай, темою для розслідувань стають моральні та інші проступки державних службовців та представників бізнес-кіл, корупція, зловживання владою, різного роду правопорушення тощо. У сфері енергетики це може бути зловживання монопольним або домінуючим становищем, ринкові змови, корупція у профільних органах, цінова політика компаній, зловживання на тендерах, діяльність як державних (наприклад, шахти), так і приватних компаній, зв'язки між енергетичним бізнесом і політикою тощо. Ще одна особливість розслідування в тому, що фігуранти розслідування не бажають, щоб інформація про ці правопорушення стала публічною, хоча й інколи трапляються випадки, коли такі дані лежать близько до поверхні.

Перші класичні журналістські розслідування з'явилися у США у 1902-1912 роках, в епоху «макрейкерів» (дослівно – тих, що «копаються у бруді»), – журналістів, які викривали корупцію в органах влади¹. Одне з найвідоміших журналістських розслідувань цього періоду стосувалося компанії Standard Oil Джона Рокфеллера, яка була однією з найбільших монополій того часу.

У результаті ґрунтовного розслідування Іда Тарбелл, журналістка популярного на той час видання **McClure's Magazine**, з'ясувала, що Standard Oil контролювала не лише видобуток та переробку нафти, але й шляхи доставки – трубопроводи та залізницю, встановлювала для конкурентів високі тарифи, а для власної групи компаній надавала знижки. У результаті своєї кропіткої багаторічної роботи у 1904 році Тарбелл опублікувала книжку під назвою **The History of the Standard Oil Company**².

Серед українських розслідувань можна виділити публікацію **«Вишки для Бойка»**, опубліковану проектом «Наші гроші» у 2011 році³.

1 Muckraker [Електронний ресурс] // Encyclopaedia Britannica. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.britannica.com/topic/muckraker>

2 Ida Tarbell; Standard Oil [Електронний ресурс] // Encyclopaedia Britannica. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.britannica.com/biography/Ida-Tarbell>; <https://www.britannica.com/topic/Standard-Oil>

3 Вишка для Бойко [Електронний ресурс] // «Наші Гроші». - Режим доступу до ресурсу: <http://nashiroshi.org/2011/05/27/wishka-dlya-bojko/>

Журналісти виявили, що за кожну бурову установку для видобутку нафти і газу на чорноморському шельфі Україна заплатила 400 млн дол., хоча їхня ринкова ціна була меншою на 150 млн дол. Це розслідування – гарний приклад того, як викривати зловживання на тендерах.

Часто журналістські розслідування викривають зв'язки та зловживання владним становищем. У розслідуванні «П. дав добро»: як друг президента Кононенко заробляв на аферах в енергетиці»⁴ журналісти проекту «Схеми: Корупція в деталях» розповідають про те, як близький друг Президента України і народний депутат України впливав на прийняття надважливих рішень у сфері енергетики, і які зиски з цього отримував. Але найважливіше в цьому, як і в будь-якому іншому розслідуванні – те, який негативний вплив таке «кураторство» мало для української держави та кожного з нас.

ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗСЛІДУВАННЯ

Усі розслідування будуються за попередньо визначеною схемою, яка включає наступні етапи:

⁴ «П. дав добро»: як друг президента Кононенко заробляв на аферах в енергетиці [Електронний ресурс] // Радіо «Свобода». - Режим доступу до ресурсу: <https://www.radiosvoboda.org/a/schemes/29848144.html>

⁵ Інтерв'ю проводяться лише після проведення попереднього розслідування, тобто отримання документів та інших матеріальних даних.

Первинний збір даних допомагає визначити тему та сформувану першу гіпотезу — припущення про наявність порушення та його причини. Але з появою нової інформації гіпотеза може уточнюватись та змінюватись, або взагалі може виявитися не валідною.

На другому етапі відбувається збір інформації для підтвердження, корекції або (!) спростування гіпотези. У даному випадку важлива об'єктивність: варто збирати всю інформацію – як ту, що підтверджує гіпотезу, так і ту, що її спростовує. Джерелами інформації можуть бути власні спостереження, документи, розміщені у відкритих офіційних джерелах, отримані на запит або від джерел, інформація з баз даних, відкритих та закритих реєстрів, соціальних мереж, коментарі викривачів, експертів, науковців, свідків, осіб та компаній, щодо яких здійснюється розслідування.

Після того, як уся інформація зібрана, журналіст і редактор перевіряють отриману інформацію на предмет достовірності та аналізують її. Однак, над перевіркою та аналізом варто працювати не лише після отримання всієї інформації, але й під час її пошуку. Також перевірка потрібна і після редагування – для уточнення фактів та формулювань. Рекомендується також отримати юридичний висновок щодо того, чи розслідування несе загрозу судового позову.

Один із найважливіших етапів перевірки – встановлення причинно-наслідкового зв'язку. Завдання розслідування у тому, щоб показати, що подія «А» призвела до наслідку «Б». Між ними можуть бути інші події, встановлені взаємозв'язки тощо, які доводитимуть правильність гіпотези розслідування. Історія повинна бути описана таким чином, щоб читачі без додаткових пояснень розуміли її бекграунд, причетність дійових осіб та наслідки описаного кейсу. Важливо показати контекст історії та її вплив на глобальну економіко-політичну ситуацію. При цьому максимальну увагу слід приділити виписуванню зв'язків подій, уникаючи надуманих закидів фігурантам матеріалу.

Розслідування — динамічний процес, етапи якого можуть чергуватись між собою чи протікати паралельно.

ПОШУК ТЕМИ

КРОК 1

Кожне розслідування, як і будь-який інший жанр, починається із пошуку та визначення теми. Тому кожен журналіст/ка постають перед дилемою: де брати тему? Це питання виникає завжди. Пошук теми – це постійний процес. Він ніколи не завершується, хіба що із закінченням кар'єри журналіста.

Ідея для журналістського розслідування може з'явитися після перегляду новин, прочитання іншої статті чи звіту компанії, навіть після прогулянки вулицею. Журналісти, які працюють із тендерами – шукають теми в Prozorro, на сайтах органів влади тощо. Хтось досліджує повідомлення політиків та чиновників у соціальних мережах. Багато хто переглядає судові справи, справи, що розслідуються НАБУ тощо. Тему може підкинути ваше джерело (найчастіше – викривач, людина, що готова поділитися інформацією), але у такому випадку потрібно дуже обережно сприймати таку інформацію, оскільки вами можуть маніпулювати. Перш ніж починати досліджувати тему, застосовуємо святе правило розслідування – перевіряємо інформацію у декількох незалежних джерелах.

Ще одне джерело для тем – досвід. Коли журналісти працюють довгий час із однією темою, вони стають у ній фахівцями і самотужки здатні побачити проблему з першого разу. Але до цього потрібно рости.

Гаразд, ви знайшли цікаву тему, але чи варто за неї братися? Тут важливі два аспекти. **По-перше, за тему варто братися, коли збігаються дві важливі умови:** (1) **хтось хоче приховати інформацію про** (2) **правопорушення, злочин**, чи іншу дію, яка становить суспільний інтерес. По-друге, ви і ваша редакція маєте час, ресурси і нерідко юридичну підтримку для проведення такого розслідування. А ще – нерви.

Крім того, журналіст під час підготовчої роботи перед безпосередньо проведенням розслідування має зрозуміти предмет свого розслідування, розібратися в причинах і наслідках, з'ясувати усі деталі справи. Лише тоді він зможе ґрунтовно описати усі події кейсу, а також – пояснити читачам/глядачам простою мовою, так, аби вони відчули себе частиною історії. Потрібно бути впевненим у тому, що журналіст не помиляється в своїх міркуваннях стосовно об'єкту розслідування – фігуранта – і глибоко розуміє тему. Одним словом, варто оцінити свої сили і глибоко вивчити питання, перш ніж братися за пошук та аналіз величезного масиву інформації. Лише правильно заклавши підвалини розслідування, варто рухатися далі.

ФОРМУВАННЯ ГІПОТЕЗИ

КРОК 2

Гіпотеза є основою журналістського розслідування, навколо неї будується весь процес викриття. Гіпотеза визначає суб'єкт і предмет розслідування: хто, що, як, у результаті чого, чому здійснює певні, часто – протизаконні чи неетичні дії, які наслідки і для кого це має. Що детальнішим буде список ключових питань, то ясніше виглядатиме інформаційна картина.

В основі розслідування повинна лежати новина, адже воно розкриває невідому широкому загалу проблему чи інформацію. Складаючи список, ми пам'ятаємо, що інформаційні питання починаються словами: Хто? Що? Як? Де? Коли? Скільки? У якій послідовності? Ці питання важливіми, оскільки допомагають збирати факти, можливо невідомі нам. Поряд з інформаційними, ми ставимо оціночні питання: Чому? Кому це вигідно? Хто/що за цим стоїть? Які причини? Які наслідки? Ці питання допомагають отримати коментар, оцінку, інтерпретацію фактів⁶, і таким чином допомагають розкривати новину із розслідування більш повно.

Робоче припущення зазвичай з'являється у розслідувача на основі **спостережень, аналізу** або з подачі **джерел** (інсайдерів) в різних організаціях.

Журналіст може отримати первинну інформацію про проблему в добре проінформованого джерела, із досліджень профільних інституцій, чуток, новин і текстів ЗМІ, запитів, а також – опосередковано, через аналіз речей і процесів, які «працюють неправильно», чи методом спостереження за контактами суб'єктів розслідування.

Наприклад, більшість розслідувань видання «Наші гроші»⁷, яке досліджує видатки державних підприємств та органів влади, беруть початок зі щоденного моніторингу сайту державних закупівель Prozorro. Журналісти порівнюють вартість аналогічних закупівель різних державних компаній і шукають причини відмінностей, або ж знаходять реальну вартість товарів та послуг і вивчають причини завищення ціни.

6 Зверніть увагу! Лише при постановці гіпотези журналіст має право на оціночне судження. При цьому, гіпотеза у формі оціночного судження не може бути оприлюднена від імені видання або іншої інституції, оскільки це свідчить про низьку компетентність розслідувача. Подання оціночного судження як факту від імені будь-якої інституції може призвести до низки судових позовів.

7 «Наші Гроші» [Електронний ресурс]– Режим доступу до ресурсу: <http://nashigroshi.org/>

Натомість резонансне розслідування **Bihus.Info «Друзі президента крадуть на оборонці»⁸** починалось із інформації, яку журналісти отримали анонімно на редакційну пошту. Перше, що зробили журналісти, — перевірили отриману інформацію.

Інколи первинна гіпотеза може лежати близько до поверхні. Наприклад, розслідування «Надра на експорт: як друг Путіна возить українську сировину в Росію, де вона потрапляє в оборонку»⁹ програми «Схеми: Корупція в деталях» почалося із аналізу журналістами реєстру юридичних осіб, який виявив пов'язану із підсанкційними групами компанію, що дозволило припустити наявність проблеми.

Гіпотезою може стати також підтвердження певною мірою відомого факту. Наприклад, розслідування «Я – бот»¹⁰, яке опублікувало «Слідство.info», дозволило розкрити як саме працюють ботоферми, хоча на той час про їх існування було відомо і з публікацій інших розслідувачів.

Але перше, що потрібно зробити після появи гіпотези – перевірити, чи така інформація вже не була опублікована в тому ж вигляді у відкритих джерелах. Цю ж операцію варто проводити протягом усього розслідування, адже часом трапляється, що вас можуть випередити інші журналісти. У таких випадках не варто розчаровуватися, а можна спробувати знайти інший фокус у гіпотезі, розкрити тему з іншого боку. Якщо ж це неможливо, варто відмовитися від публікації розслідування – в такому випадку, воно не нестиме новизни.

8 Армія, Друзі, Бабки. Частина перша [Електронний ресурс] // «Bihus.Info» – Режим доступу до ресурсу: <https://bihus.info/armiya-druzi-babki-chastina-persha/>,

АРМІЯ! ДРУЗІ! БАБКИ! ч.3. «Висоти і відкати» [Електронний ресурс] // «Bihus.Info» – Режим доступу до ресурсу: <https://bihus.info/armiya-druzi-babki-ch3-visoti-i-vidkati/>,

АРМІЯ. ДРУЗІ. БАБКИ. Частина 4 і 5 [Електронний ресурс] // «Bihus.Info» – Режим доступу до ресурсу: <https://bihus.info/armiya-druzi-babki-chastini-4-i-5/>

9 «Надра на експорт»: як друг Путіна возить українську сировину в Росію, де вона потрапляє в оборонку [Електронний ресурс] // Радіо «Свобода». - Режим доступу до ресурсу: <https://www.radiosvoboda.org/a/schemes/30221208.html>

10 «Я – бот»: Слідство.Інфо та hromadske презентують фільм-розслідування про «ботоферми» [Електронний ресурс] // «Hromadske.ua» - Режим доступу до ресурсу: <https://hromadske.ua/posts/ya-bot-slidstvainfo-ta-hromadske-prezentuye-film-rozsliduvannya-pro-botofermi>

ЗБІР ІНФОРМАЦІЇ

КРОК 3

Збір інформації проводиться для перевірки та підкріплення гіпотези: потрібно сформулювати основні питання, які наразі викликає історія, визначити, з ким потрібно поговорити. Ці питання стануть основою для складання **плану-стратегії** розслідування.

План має передбачати **методи, послідовність і терміни отримання інформації**. Якщо над матеріалом працює більше однієї людини, варто одразу **розподілити обов'язки** між членами команди, виходячи з компетенцій та кола контактів, досвіду і зацікавлень.

Збір інформації відбувається за принципом «концентричних кіл». Спочатку шукаємо інформацію у вторинних джерелах – засобах масової інформації, публіцистичних статтях, різного роду повідомленнях, спілкуємось із дослідниками, журналістами, активістами. Шукати інформацію потрібно різними мовами, особливо, якщо розслідування стосується іноземних інвесторів або тих, хто видає себе за таких. Пошук варто повторювати, з отриманням кожної нової інформації. На цьому етапі слід пам'ятати про інформаційну гігієну – трапляються замовні публікації у ЗМІ чи так званих «зливних бачках», інформацію в яких слід враховувати при підготовці розслідування з обережністю.

Вторинні джерела дають загальне розуміння ситуації.

Далі ми переходимо до первинних джерел – реєстрів, баз даних, довідників, звітів, документів. Для перевірки отриманої інформації варто залучити експертів, особливо якщо йдеться про законодавчі акти, судові рішення, фінансові звіти. Основні джерела інформації потрібно визначати на старті розслідування. При цьому варто пам'ятати, що інформація у відкритих джерелах також може бути помилковою чи неповною, тому, якщо ви сумніваєтесь у її валідності, варто перевірити її у іншому джерелі – наприклад, за допомогою запиту на безпосереднього розпорядника інформації. Особливо це стосується «збірних» даних, які консолідують інформацію чи статистику із кількох рівнозначних джерел.

Саме первинні джерела є вашою доказовою базою.

Якщо інформації немає у публічному доступі, варто написати запит на отримання публічної інформації. Терміни надання інформації на запит чітко визначені законодавством – зазвичай **5 робочих днів**, у випадку якщо запит стосується надання великого обсягу інформації – **20 робочих днів**. Тому варто фіксувати дату відправлення запиту, на випадок, якщо доведеться витребувати інформацію у судовому порядку. Крім того, ви можете згодом направити запит на отримання інформації за вже поданим запитом, що підвищує шанси на відповідь. Окрім того, систематизація даних допомагає при організації та аналізі історії, а також інколи дозволяє виявити закономірності.

Для зручності зберігання та відслідковування зв'язків між фактами та подіями варто створити **таймлайн (часову таблицю)**. До цієї таблиці потрібно вносити події, дати, заяви учасників. Наприклад, досліджуючи діяльність компанії, до часової таблиці доцільно внести інформацію про заснування та реорганізацію підприємства, про склад та зміни складу акціонерів і засновників, про керівників та підписантів, якщо така інформація наявна у відкритих джерелах – фінансові та виробничі показники.

Крім таймлайна, на кожного фігуранта розслідування – чи то особу, чи компанію – варто завести свій «профайл», у якому збирати усю знайдену вами інформацію. Так буде легше орієнтуватися у зв'язках, фактах та бачити картину більш повно. У таких профайлах можна зберігати посилання на пов'язані статті, дані реєстрів, вихідні дані – наприклад, поточний код ЄДРПОУ, імена керівників та засновників компанії, усі відомі контакти; якщо це стосується посадової особи – її декларацію, майно, контактну інформацію, пов'язаних осіб тощо.

Багато з цієї інформації (якщо не всю) можна отримати у відкритих реєстрах через сервіси-агрегатори, які її збирають.

Ось лише два – [Ring](#) та [YouControl](#).

ring

– безкоштовний сервіс збору відкритих даних, створений командою експертів Bihus.Info. За допомогою цього сервісу можна отримати доступ до десятків реєстрів. Зокрема, Ring має доступ до інформації про переможців закупівель, реєстру компаній в ДФС, реєстру дозволів ДАБІ, звітів акціонерних товариств SMIDA, Єдиного державного реєстру юросіб, електронних декларацій тощо. Можна шукати інформацію як про юридичних, так і фізичних осіб. Ось тут є інструкції з пошуку в системі - https://ring.org.ua/about_search.

**YOU
CONTROL**

- аналітична система для комплаєнсу, аналізу ринків, ділової розвідки та розслідувань. Як і в Ring, з допомогою YouControl отримати інформацію про компанію або ФОП з понад 100 відкритих джерел про українські компанії, а також з ЄС та Великобританії. Наприклад, в YouControl можна отримати дані про бенефіціарів і керівників, фінансово-промислові групи, судові рішення і санкції, фінансову та ринкову аналітику, участь у тендерах, зовнішньоекономічну діяльність. Сервіс дозволяє встановлювати зв'язки між різними компаніями та фізичними особами. Окрім цього, можна також шукати інформацію про фізичних осіб: причетність до бізнесу, судові рішення, внесення

у список корупціонерів, люстрованих, в розшуку, борги, участь у виборах. Якщо у вас є ідентифікаційний код людини, ви зможете дізнатися, яким майном (нерухоме та автотранспорт) вона володіє. За паспортними даними перевірити, чи він не є у списку загублених/вкрадених, а за даними диплому - чи видавався цій особі документ про освіту. Програма є платною, однак відкрита співпраця із журналістами.

Також сьогодні в Україні є популярними боти в Telegram.

Опендatabот
відкриваємо Україну

OpenDataBot - <https://telegram.me/OpenDataUABot> – шукає дані про компанії та осіб у відкритих державних реєстрах. Інформація про компанію, яку можна знайти: перебування в «чорних списках» АМКУ та МЕРТ, наявність податкового боргу, наявність боргу по зарплаті, статутний капітал, види діяльності тощо. Також можна дізнатися таку інформацію про особу: компанії, в яких вона є засновником або керівником, чи зареєстрована як ФОП, пошук у базі даних МВС, чи є боржником по зарплатам чи аліментам. Більше про те, як користуватися ботом та можливості тут: <https://telegra.ph/YAk-pochati-pracyuvati-z-Opendatabot-10-16>

YouControlBot – <https://t.me/YouControlBot> - Телеграм-бот від сервісу YouControl. Дозволяє отримувати інформацію (досьє) про компанії в більш ніж 60 реєстрах.

МЕТОДИ ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ

Під час розслідування застосовуються основні журналістські методи у такому порядку: спостереження, пошук, оцінка і вивчення вторинних і первинних документів, проведення інтерв'ю, аналіз і синтез отриманих даних.

Спостереження

Спостереження – найнадійніший метод отримання інформації. Журналіст/ка бачить на свої очі як розгортаються події. Наприклад, хто і як себе поводить у суді чи під час мирної акції, хто захоплює підприємство, хто копає бурштин, хто відвідує чиновника тощо. Під час підготовки розслідування, журналісти мають виїхати на місце подій, поспілкуватися з людьми, записати їхні історії.

Є чотири типи спостереження:

- ✓ журналіст не бере участі в події і не приховує своєї ідентичності;
- ✓ журналіст бере участь у події і не приховує своєї ідентичності;
- ✓ журналіст не бере участь у події, але і не видає себе;
- ✓ журналіст бере участь у події і не видає себе (також відомий як робота під прикриттям).

Робота під прикриттям – один із найнебезпечніших для журналіста тип спостереження. Перш ніж починати видавати себе за когось іншого, варто зважити всі «за» і «проти». Приклади: робота у ресторані, де можливо порушуються права споживачів, на підприємстві, де порушуються права працівників тощо. Також робота під прикриттям дозволяє отримати «інсайдерську» інформацію без пошуку джерел у компанії. Журналіст на собі випробовує ситуацію, яку досліджує, або ж отримує безпосередню потрібну інформацію. Це покаже багато про об'єкт і предмет розслідування, але таке спостереження є надзвичайно небезпечним.

Для розслідувань у сфері енергетики власні спостереження можна будувати на різноманітних **масивах інформації або аналітичних інструментах**. Наприклад, таким джерелом може бути офіційна статистика із органів влади або Держстат. Одним з таких інструментів є Онлайн-карта енергетичного сектору – <http://map.ua-energy.org>

Ue УКРАЇНЬКА ENERGETИКА

Інтерактивна карта <http://map.ua-energy.org> показує, як рухаються потоки сировини і коштів у секторах газу, електроенергії, тепла і нафтопродуктів. З її допомогою можна швидко дізнатися, хто і скільки заробляє на ринках, які правила діють на них, знайти цікаву інфографіку на основі свіжої статистики та порівняти ціни на енергоресурси.

У всіх ланцюгах – електроенергії, тепла, газу і нафтопродуктів – ви можете отримати вичерпну інформацію по кожному з їх елементів, а саме:

- ✓ базові характеристики та цифри;
- ✓ дані у формі інфографіки з можливістю скачати первісні набори даних;
- ✓ підбірку найбільш резонансних розслідувань, зроблених журналістами.

Робота з документами

Документи поділяються на два види: офіційні та неофіційні. До офіційних належать: законодавство, статистика, архіви, відповіді на інформаційні запити, офіційні повідомлення, інформація, отримана з офіційних відкритих джерел, внутрішня документація компанії, звітність. Неофіційні – листи, щоденники, особисті архіви, розписки.

Для спрощення роботи з документами, варто робити нотатки і позначати кожен документ. З кожного документу ми випишуємо твердження, які підтверджують нашу гіпотезу і які спростовують її. Паралельно аналізуємо документ на присутність сторонніх, не пов'язаних безпосередньо із гіпотезою, зачіпок. В подальшій роботі така зачіпка може отримати додаткове підтвердження та підкріпити гіпотезу або ж допомогти сформулювати інший кут зору на проблему.

Події подаємо у хронологічній формі. Вони мають чітко підтверджувати причинно-наслідковий зв'язок.

Енергетика, як і будь-який бізнес, може мати транскордонний вимір. Зокрема, це стосується роботи з іноземними реєстрами. У них теж можна знайти чимало інформації – наприклад, розкрити реального власника компанії, знайти зв'язок із іншою компанією (прямий – через власника чи директора, чи опосередкований – через місце реєстрації та контактний номер). Найбільш популярним серед журналістів-розслідувачів є реєстр компаній Кіпру¹¹ – саме тут можна знайти інформацію про компанії, що часто є засновниками українських. Особливість кіпрського реєстру у тому, що сплативши офіційний збір, можна отримати доступ до усіх поданих компанією офіційних документів, як-от зміна адреси, керівництва, річні звіти, зміна структури власності за весь період існування компанії. Проте слід пам'ятати, що на Кіпрі діють так звані «секретарські компанії» – структури, які реєструють бізнес на себе задля приховування реального власника. Крім того, власником кіпрської компанії може виявитися інша, зареєстрована у юрисдикціях, які не розкривають власників. Тоді встановити причетність компанії до певної особи чи бізнесу можна опосередковано – за допомогою баз даних на кшталт Offshoreleaks, Panama Papers або Paradise Papers.

Також не варто забувати про російські реєстри, у яких часом можна знайти зв'язки компаній та фізичних осіб з аналогічним бізнесом у Російській Федерації. У РФ існує кілька мережевих агрегаторів про бізнес

¹¹ Реєстр компаній Республіки Кіпр [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://efiling.drcor.mcit.gov.cy>; <http://cy-check.com/>; <https://i-cyprus.com/>

та баз даних, також там можна безкоштовно отримати поточну виписку про власників компанії. Такі реєстри можуть дозволити прослідкувати наявність російського енергетичного бізнесу в українських політичних елітах, як, наприклад, у розслідуванні «Нафта для куми Путіна Марченко»¹² програми «Схеми: Корупція в деталях», коли журналісти виявили російський нафтовий бізнес дружини натепер народного депутата від «ОПЗЖ» Віктора Медведчука.

Також у нагоді можуть стати реєстри інших країн, наприклад, Великої Британії - <https://beta.companieshouse.gov.uk/>; Польщі - <http://krs.infoveriti.pl/index.html>; Чехії - <https://rejstriky.finance.cz/>, <https://rejstrik.penize.cz/>.

Слід також пам'ятати про те, що будь-який агрегатор інформації не є кінцевим джерелом, який може точно підтвердити розслідуваний вами факт. Використовувати мережеві агрегатори інформації про бізнес та фізичних осіб дуже зручно та корисно, однак для перевірки інформації краще послуговуватися офіційними джерелами – наприклад, реєстром юридичних осіб. У мережевих агрегаторах часом можуть траплятися помилки у датах та прізвищах через особливості машинних алгоритмів обробки даних, які можуть суттєво спотворити гіпотезу та зруйнувати хронологію подій у розслідуванні. Це може призвести до помилки, а відтак – до репутаційних втрат або судового позову.

Ще одним важливим джерелом є Реєстр судових рішень. Часто він містить додатковий пласт інформації – пов'язаних осіб, юридичних представників, додаткові подробиці. Прізвища та ініціали фізосіб здебільшого після публікації прибирають, однак інколи забувають або ж визначити причетну особу можна за непрямыми ознаками.

І Доступ до інформації

Коли інформація відсутня у відкритому доступі або якщо потрібно дізнатися більше, ніж є у вільному доступі – ми пишемо запит на доступ до публічної інформації.

Національне законодавство, яке регулює правовідносини в інформаційній сфері – це Закон України «Про інформацію»¹³, Закон України «Про доступ до публічної інформації»¹⁴ та Закон України «Про захист персо-

12 Нафта для куми Путіна Оксани Марченко (розслідування) [Електронний ресурс] // Радіо «Свобода» – Режим доступу до ресурсу: <https://www.radiosvoboda.org/a/schemes/29475836.html>

13 Про інформацію: Закон України № 2939-VI (редакція станом на 01.12.2019) [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2657-12>

14 Про доступ до публічної інформації: Закон України №2939-VI (редакція від 01.12.2019) [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2939-17>

нальних даних»¹⁵. Згідно цих нормативно-правових документів, будь-яка інформація поділяється на:

- ✓ відкрити (ст. 1 Закону України «Про доступ до публічної інформації», ст.20 Закону України «Про інформацію»);
- ✓ інформацію з обмеженим доступом, яка поділяється на конфіденційну, таємну та службову (ст.6 Закону України «Про доступ до публічної інформації», ст.21 Закону України «Про інформацію»).

Публічна інформація є відкритою, крім випадків, встановлених законом. В частині 2 статті 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації» передбачено, що обмеження доступу можливе на підставі закону при додержанні сукупності наступних вимог:

- виключно в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя;
- розголошення інформації може завдати істотної шкоди цим інтересам;
- шкода від оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні.

Перелік передбачених законом таємниць наступний:

- ✓ Державна таємниця (Закон України «Про державну таємницю»).
- ✓ Інформація про особу (ст. 10 Закону України «Про інформацію»).
- ✓ Комерційна таємниця (ст.505 Цивільного кодексу України).
- ✓ Адвокатська таємниця (ст.9 Закону України «Про адвокатуру»).
- ✓ Лікарська таємниця (ст.40 Закону України «Основи законодавства про охорону здоров'я», ст.6 Закону «Про психіатричну допомогу», ст.286 Цивільного кодексу України).
- ✓ Таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст.31 Конституції України, ст.306 Цивільного кодексу України).
- ✓ Таємниця усиновлення (ст.228 Сімейного кодексу України).

¹⁵ Про захист персональних даних: Закон України № 2297-VI (редакція від 20.03.2020) [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2297-17>

- ✓ Таємниця страхування (ст.40 Закону України “Про страхування”).
- ✓ Банківська таємниця (ст.60 Закону України “Про банки і банківську діяльність”).
- ✓ Професійна таємниця (ст. 20 Закону України “Про рахункову палату”).
- ✓ “Тайна сповіді” (ст.3 Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”).

Швидко визначити розпорядника інформації та подати інформаційний запит з питань, які стосуються енергетики, дозволяє інструмент «Подати запит», який ви знайдете тут: <http://ua-energy.org/uk/dostup>.

За допомогою цього інструменту можна визначити розпорядника, у компетенції якого – питання, які вас цікавлять. Його можна знайти або за ключовими словами, або пройшовши короткий тест. Першим кроком тесту є вибір галузі, якої стосується питання – газу, електроенергії, тепла або нафти. Далі користувачеві потрібно обрати категорію та потрібну компетенцію із запропонованого переліку.

Обравши розпорядника, можна йти далі - безпосередньо подати запит через платформу «Доступ до правди», яка розміщена за посиланням: <https://dostup.pravda.com.ua/body/list/all>. Також можна написати розпоряднику напряму – на електронну пошту, факс або звичайну пошту (трапляються і такі випадки).

Доступ до конфіденційної та комерційної інформації

Якщо журналісти можуть вільно поширювати інформацію з відкритим доступом, то поширення інформації з обмеженим доступом, наприклад інформації, що є конфіденційною або містить комерційну таємницю, має багато особливостей. Зокрема, закон забороняє будь-кому неправомірно збирати таку інформацію та змушувати інших осіб її розкрити. Такі дії караються адміністративною та кримінальною відповідальністю.

Тому, за загальним правилом, журналіст повинен отримати згоду на збирання та поширення інформації, доступ до якої обмежений. Наприклад, вона може бути надана на журналістський запит. Проте, інформація з обмеженим доступом, в тому числі інформація, що становить комерційну таємницю, може бути поширена без згоди, якщо вона є предметом суспільного інтересу, і право громадськості знати цю інформацію переважає потенційну шкоду від її поширення¹⁶. Стаття 29 Закону України “Про

16 Що таке комерційна таємниця і чим загрожує журналістам її поширення? [Електронний ресурс] // ЦЕДЕМ – Режим доступу до ресурсу: <https://cedem.org.ua/consultations/shho-take-komertsijna-tayemnytsya-i-chym-zagrozhuje-zhumalists-tam-yiyi-poshyrennya/>

інформацію” подає невичерпний перелік суспільно необхідної інформації: інформація, яка свідчить про загрозу державній, територіальній цілісності України; забезпечує реалізацію конституційних прав, свобод і обов’язків; свідчить про можливість порушення прав людини, введення громадськості в оману, шкідливі екологічні та інші негативні наслідки діяльності (бездіяльності) фізичних або юридичних осіб тощо¹⁷.

Цивільний кодекс України (стаття 505) зазначає, що комерційною може бути лише інформація, яка містить відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого та іншого характеру¹⁸. Окремою постановою уряду визначено список даних, що не вважаються комерційною таємницею підприємств: інформація про установчі документи, засновників та керівників, сплату податків та інших обов’язкових платежів, державну звітність, чисельність, склад працюючих та їхню заробітну плату в цілому та ін.¹⁹. Однак, для отримання такої інформації, ви можете скористатися джерелами у компаніях чи органах влади. Пам’ятайте, що такі джерела потрібно ретельно захищати, адже викриття може створити їм певні проблеми.

Закони “Про інформацію” та “Про доступ до публічної інформації” встановлюють, що не може бути обмежено доступ до інформації про:

- ✓ стан довкілля, якість харчових продуктів;
- ✓ аварії, катастрофи та інші небезпечні явища;
- ✓ порушення прав і свобод людини;
- ✓ незаконні дії органів державної влади, їх посадових та службових осіб;
- ✓ діяльність державних та комунальних підприємств;
- ✓ інформація, яка стосується використання бюджетних коштів;
- ✓ виконання службовими особами їхніх функцій тощо²⁰.

Окрім цього, Закон “Про доступ до публічної інформації” (ч. 5 статті 6)

Які ризики для журналістів має використання інформації з анонімних джерел? [Електронний ресурс] // ЦЕДЕМ – Режим доступу до ресурсу: <https://cedem.org.ua/consultations/yaki-ryzyky-dlya-zhurnalistiv-maye-vykorystannya-informatsiyi-z-anonimnyh-dzherel/>

17 Про інформацію: Закон України № 2939-VI (редакція станом на 01.12.2019) [Електронний ресурс] - Розділ IV. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#n186>

18 Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

19 Перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці: постанова Кабінету Міністрів України від 09.08.1993 р. № 611 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/611-93-%D0%BF>

20 Про інформацію: Закон України № 2939-VI (редакція станом на 01.12.2019) [Електронний ресурс] - Розділ II. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#n128>

прямо забороняє обмежувати доступ до інформації, яка містить прізвища, імена та по батькові фізичних осіб, які отримують або отримували бюджетні кошти та/або державне чи комунальне майно²¹. Органи влади зобов'язані надавати таку інформацію.

«Розумний» пошук у браузері

Журналіст приречений гуглити. За допомогою відкритих джерел можна знайти майже всю інформацію, що потрібна для початкового етапу розслідування, а також для фактчекінгу.

Декілька рекомендацій, як шукати правильно.

Щоразу, отримавши новий факт про предмет розслідування, наново проганяти його через пошуковий сервіс Google, щоб знайти нову інформацію. Шукати варто усіма можливими мовами, перемикаючись з українського google.com.ua на google.com або google.co.uk, використовувати кілька пошуковиків. Наприклад, сервіс Bing може знайти те, чого не знайшов Google, тому що кожен пошуковик по-своєму індексує сторінки та їх вміст.

Під час пошуку варто використовувати пошукові оператори:

- Пошук на конкретному сайті – **site:** або **source:**
- Пошук за типом файлу (**.doc, .docx, .pdf, .ppt**) - **Filetype:**
- Пошук кешованих сторінок - **Cache:**
- Пошук цитати – «...»
- Пошук за датою – заходимо в **«інструменти»** та тиснемо на **«будь-коли»**, де можемо змінити на прийнятний для нас параметр²².

Не забувайте також користуватися таким інструментом, як кеш – якщо сторінка взагалі не відкривається, її можна спробувати знайти у кеші того чи іншого пошуковика. Також існують сервіси для архівування веб-сторінок, які роблять знімок сторінки на конкретну дату.

Робота з людьми

У схемі «концентричних кіл» робота з джерелами (людьми) – третій, завершальний етап перед тим, як починати власне роботу над текстом розслідування. Хоча часто він може відбуватися паралельно із першими двома. Часто така «паралельність» дає можливість глибше розкрити

21 Про доступ до публічної інформації: Закон України №2939-VI (редакція від 01.12.2019) [Електронний ресурс]– Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>

22 Див. Google Advanced Search Operators: 50+ Google Search Commands [Електронний ресурс] // «SpyFu» - Режим доступу до ресурсу: <https://www.spyfu.com/blog/google-search-operators/>

тему, якщо у вас є можливість неодноразово контактувати з людиною та ставити уточнюючі питання протягом усього процесу розслідування.

Джерела існують двох типів: викривачі і решта. Перш ніж починати співпрацю, викривачів треба перевіряти. Декілька питань, які варто поставити собі:

- 1 Чому джерело звернулося до мене?
- 2 Чому джерело хоче говорити і ділитися інформацією?
- 3 У чому інтерес (прихована мотивація) джерела?
- 4 Чи загрожує джерелу спілкування зі мною?
- 5 Як я можу захистити свої джерела?²³
- 6 Як я отримаю підтвердження інформації, яку надає джерело?
- 7 Які ризики існують для мене, як журналіста, під час спілкування із джерелом?

Як і у випадку з документами, джерела-люди є двох типів: офіційні – посадові особи, пресслужби, представники організацій, директори компаній; та неофіційні – свідки, інсайдери, потерпілі, «колишні».

Для полегшення роботи, варто скласти список контактів, а також список осіб, контакти яких потрібно знайти.

Зібравши всю доступну інформацію, проаналізувавши її та, розуміючи суть подій розслідування, ідентифікувавши головного героя або анти-героя, журналіст зобов'язаний реалізувати право «героя» на відповідь. Цей етап називається генеральним інтерв'ю.

Ми йдемо до нашого «героя», знаючи все, щоб дати йому можливість відповісти на наші запитання, які будуть напевно йому неприємні, але це можливість пояснити свої дії. З іншого боку, наявність генерального інтерв'ю свідчить про сумлінність журналіста, відсутності злого наміру в його діях, прагненні перевірити інформацію, зібрану в процесі розслідування.

23 NB: Захист інформаторів

Журналіст має право захищати особисті дані інформаторів. Зокрема, в Україні право нерозголошення джерел гарантують:

- стаття 10 Європейської Конвенції та відповідні рішення ЄСПЛ;
- п.11 ч.2 статті 26 ЗУ «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні»;
- ч.3 статті 25 Закону України «Про інформацію» (в редакції від 13.01.2011 р.);
- ч.3 статті 21 Закону України «Про інформаційні агентства».

• статті 65 та 162 Кримінального процесуального кодексу України. Див. також Ярошук О. Викривачі, розслідувальна журналістика та їхня роль для демократії [Електронний ресурс] - Режим доступу до ресурсу: https://issuu.com/freedomhouseukraine/docs/ukr_final_2

У разі настання правових наслідків для журналіста, генеральне інтерв'ю посилює позиції захисту журналіста. Не завжди наші «герої» бувають дружніми та відкритими, коли ми задаємо їм викривальні запитання, часто ми можемо зіткнутися з ситуацією, коли людина відмовляється від інтерв'ю, або конфліктує з журналістом. Відмова від інтерв'ю – це право нашого «героя». Але ми обов'язково повинні сказати читачеві, що виконали свої професійні обов'язки і запропонували «герою» право на відповідь і він відмовився.

Пам'ятайте, що готуючись до інтерв'ю, слід формувати перелік питань нешаблонно, адже стандартними запитаннями нічого не доб'єшся. Щоб розговорити джерело, треба його вразити своєю обізнаністю.

Під час інтерв'ю варто дотримуватися таких рекомендацій:

- ✓ Одягайтесь відповідно;
- ✓ Вибирайте зручне місце, де ви та фігурант будете почуватися комфортно;
- ✓ Підтримуйте зоровий контакт;
- ✓ Пам'ятайте про мову тіла;
- ✓ Запитайте, що ви можете записувати (on-record), а що фігурант повідомить вам лише за умови «не під запис» (off-the-record);
- ✓ Задавайте відкриті, нейтральні питання;
- ✓ Записуйте найважливіше у блокнот і перевірте диктофон чи інший записуючий пристрій перед початком розмови;
- ✓ Виявляйте зацікавленість;
- ✓ Поважайте час²⁴.

Після генерального інтерв'ю, в розслідуванні може статися повернення до початкового етапу або навіть відмова від теми – ми можемо зрозуміти, що йшли помилковим шляхом, або помилялися. Але якщо цього не сталося, ми продовжуємо працювати над темою, створюючи публікацію в газеті і на сайті, або телевізійну програму, визначаючи ілюстрації, інформаційну графіку, мультимедійні додатки, за допомогою яких ми візуалізуємо дані.

Дуже часто фігуранти не хочуть давати коментарі медіа. Щоб збільшити шанси на отримання відповіді, рекомендується використовувати «трепа-

24 Більше рекомендацій щодо збору та аналізу інформації під час розслідування див. Investigative Journalism Manual [Електронний ресурс] - Режим доступу до ресурсу: <http://www.investigative-manual.org/en/>

наційну модель», яка складається з трьох дій:

- ✓ Надіслати запит із чітким переліком питань;
- ✓ Повідомити про критику в бік фігуранта. Зазначити дедлайн для відповіді;
- ✓ Ознайомлення фігуранта з частиною сценарію, яка стосується цієї людини (видаляється вся інформація, яка може вказати на джерело). Останній крок залежить від редакційних стандартів – у низці західних ЗМІ уникають такого кроку, щоб не втратити викривального ефекту, коли фігурант виходить із заявою-спростуванням раніше, аніж публікація.

Слід бути готовим, що інтерв'ю взагалі може не відбутися – «герой» чи «антигерой» може не погодитися ані на письмовий запит, ні телефонний дзвінок, смс та навіть переписку у месенджері. Будь-який такий контакт слід ретельно фіксувати – щобільше разів ви намагалися отримати відповідь вашого фігуранта будь-яким доступним способом, то більше це підсилює ваші позиції у розслідуванні і підкреслює небажання фігуранта коментувати подію. Ви повинні зробити все від вас залежне, щоби отримати його відповідь. І завжди залишайте для нього можливість висловитися навіть після виходу матеріалу – якщо він все ж відповідь, додайте його коментар у публікацію.

Варто також пам'ятати, що «героям» потрібно давати щонайменше 48 годин на відповідь до публікації матеріалу. Навіть у разі, якщо ви передбачаєте можливість реакції у відповідь – краще опублікувати матеріал раніше, ніж ви планували. Тому на момент запису коментаря із фігурантом вашого матеріалу фактажна його частина повинна бути написаною та перевіреною.

ФАКТЧЕКІНГ

КРОК 4

Розслідування не вважається завершеним без ґрунтовної перевірки усіх фактів, які подаються журналістами. **Перевірка даних або фактчекінг** – ключова складова розслідування, адже невірно подана інформація може зіпсувати репутацію компанії чи особи та спричинити судовий позов.

У журналістському розслідуванні верифікація є процесом перевірки інформації за чотирма компонентами.

По-перше, ми перевіряємо достовірність кожного факту та всієї історії. Тобто, не лише кожен окремо взятий факт має бути достовірним – усі факти мають підтверджувати вашу гіпотезу і доводити, що стаття, яку ви написали – стовідсоткова правда. І ніяк інакше. Якщо у вас є сумніви щодо окремих аспектів історії, причинно-наслідкових зв'язків тощо – в статті щось не так, а отже вона поки що не може бути опублікована. Працюйте далі!

По-друге, ви маєте точно знати джерело для кожного факту, які зазначаєте у розслідуванні. У випадку анонімності, ви приховуєте джерело від публіки, однак самі знаєте це джерело. Бажано також, щоби про ваше джерело знав ваш редактор, хоча у деяких випадках допустимо приховувати це і від нього.

По-третє, верифікація передбачає пошук неточностей та інших помилок у тексті, наприклад, неправильно вказаної дати чи місця, посади чи фахових компетенцій, імен та прізвищ, чисел тощо.

По-четверте, під час фактчекінгу ми прибираємо усі зайві емоційні авторські елементи. Ми, як автори, опираємося на факти. Емоції у журналістському розслідуванні допустимі, а інколи навіть бажані, однак лише емоції «героїв» та фігурантів розслідування. Емоційним також може бути наголос у матеріалі. Однак емоції журналіста та його судження не можуть переважати над якомога більш нейтральним викладом матеріалу.

Крім того, під час фактчекінгу важливо звертати увагу на так звані оціночні судження. Пам'ятайте – ви не можете звинуватити особу чи компанію в тому, чого вона не робила, краще пом'якшіть фразу. Якщо монопольний стан компанії не доведений, не вживайте сполучення «компанія-монополіст», а вдайтеся до більш розмитого формулювання. Задля більш точної ідентифікації таких суджень варто звернутися за фаховою консультацією до юристів.

Отже, історія має бути достовірною, уся інформація, яка не відповідає дійсності, - видалена, так само як і авторські емоційні відступи.

Зазвичай, перевірці підлягає контент трьох типів: текстова інформація,

фото та відео. Залежно від того, що саме потрібно перевірити, ми відповідним чином будуватимемо стратегію перевірки. При цьому, варто пам'ятати, що для того, щоб бути дійсно впевненими у достовірності інформації, ми маємо знайти підтвердження у, як мінімум, двох незалежних джерелах.

Поетапно загальна стратегія перевірки складається з наступних кроків:

- ✓ Розслідування незалежно перевіряють дві людини, наприклад автор і редактор (доречно залучати ще одного редактора, який не працював над історією);
- ✓ Оцінюємо історію загалом на предмет упереджень, заангажованості, емоційної мови автора тощо;
- ✓ Перевіряємо кожне твердження окремо. До цієї перевірки ми підходимо з питанням: «Звідки ми це знаємо?»;
- ✓ Підтверджуємо джерела, перевіряємо цитати;
- ✓ Якщо джерела інформації не знаходимо (тобто не можемо зазначити посилання), ми видаляємо цю інформацію.

Мають бути перевірені:

- ✓ твердження,
- ✓ дати,
- ✓ назви,
- ✓ заголовки,
- ✓ імена,
- ✓ цитати,
- ✓ цифри,
- ✓ і правдивість поданої інформації.

Наприклад, нам потрібно зрозуміти чи дійсно це слова людини, якій їх приписують. Для цього ми аналізуємо або шукаємо першоджерело, спілкуємося з людиною, яка нібито є джерелом інформації (можна також попросити у автора повну розшифровку запису), тощо.

Щоб перевірити фото, нам потрібно з'ясувати, коли воно було зроблене, де і ким, а також чи фотографія змінювалася у графічних редакторах. Для пошуку схожих фото і відстежування його розповсюдження використовуємо зворотній пошук Google (Reverse Google Search). Ще один інструмент зворотного пошуку – TinEye.

АНАЛІЗ ІНФОРМАЦІЇ ТА ПЕРЕВІРКА ГІПОТЕЗИ

КРОК 5

В основі розслідування – синтетичний метод. Він поєднує роботу з численними джерелами, ретельний аналіз, порівняння, пошук протиріч і прихованих відомостей.

Для систематизації даних та перевірки гіпотези розслідування використовуються наступні методи:

- 1 Реконструкція процесу або події – дозволяє показати споживачу інформації картину події в деталях, давши можливість самому аналізувати, що відбувається.
- 2 Відновлення хронології, організація інформації в прив'язці до часу – дозволяє побачити нестиківки або закономірності в розвитку подій.
- 3 Картографування наявних даних, організація інформації в прив'язці до географічного простору – дозволяє виявити «осередки» проблеми.
- 4 Відновлення фінансових потоків (договори і контрагенти) дає нам можливість стежити за грошима, які часто стають предметом розслідування.
- 5 Відстеження зв'язків між організаціями і людьми (родичі, засновники, дочірні та афілійовані компанії) – показує часто на корумповані схеми розподілу коштів.
- 6 Порівняння офіційної версії подій з реальністю – дає можливість зрозуміти, що намагаються приховати від журналіста і його аудиторії.
- 7 Визначення першопричини змін (тобто якихось явищ чи подій), які є предметом розслідування.

Аналіз першопричин

Першопричиною є дія чи подія, які в результаті якої відбулася зміна. Зауважте, що першопричина може не мати наслідком зміни самі по собі, а лише викликати ряд інших подій, які завершилися зміною. Звичайно, може бути більше однієї першопричини для кожної зміни.

Наприклад, скажімо, ми керуємо мережею автозаправних станцій (АЗС). Якщо дохід зменшився, це могло бути наслідком будь-якої з наступних причин:

- Посилення конкуренції призвело до зниження ціни і падіння наших продажів.

- Погодні умови утримували продажі на рівні нижче очікуваних і це призвело до зниження контрактних обсягів.
- Закінчилася одна з наших великих маркетингових кампаній.
- Ми змінили нашу цінову політику, яка збентежила клієнтів.

... Або одна з десятків інших потенційних причин!

Щоб знайти справжню першопричину, потрібно для початку виявити всі фактори, які сприяли зміні. Існують два основних типи факторів, що сприяють змінам бізнесу:

- **Внутрішні.** Це вжиті дії об'єктом аналізу, які призвели до змін. Наприклад, запуск нових продуктів або послуг, оновлення продуктів/послуг та зміни маркетингової кампанії.
- **Зовнішні.** Це речі, які трапляються з компанією, незалежно від її щоденної діяльності. Приклади включають дії конкурентів, зміни поведінки користувачів та стихійні лиха.

Наша мета — перерахувати всі можливі фактори обох типів, які могли стати причиною зміни. Чим більш вичерпний перелік сформовано на цьому етапі, тим більше шансів виявити першопричину.

Припустимо, що зменшення доходу компанії було зафіксовано 21 січня. Ми хочемо знайти першопричину цього зниження, тому для початку ми складемо список усіх внутрішніх та зовнішніх факторів:

- 📅 **21 січня:** ми розпочали нову маркетингову кампанію. (Внутрішній фактор)
- 📅 **20 січня:** старт будівництва поруч з деякими нашими найбільшими АЗС. (Зовнішній фактор)
- 📅 **20 січня:** одна з наших великих маркетингових кампаній закінчилася. (Внутрішній фактор)
- 📅 **19 січня:** ми розпочали нову акцію в Інтернеті. (Внутрішній фактор)
- 📅 **18 січня:** по всій території мережі трапилася сильна заметіль. (Зовнішній фактор)
- 📅 **17 січня:** нових менеджерів найняли на АЗС № 421, № 439 та № 456. (Внутрішній фактор)
- 📅 **10 січня:** посилення конкуренції знизило ціни в конкретних місцях. (Зовнішній фактор)

Однією з пасток цього етапу є припущення, що зміна і визначальний фактор (першопричина), мали відбутися одночасно. Наприклад, оскільки до-

хід знизився 21 січня, нашим першим інстинктом може бути виявлення всього, що сталося 21 січня. Однак, супутні фактори і сама першопричина відбуваються протягом днів, тижнів і навіть місяців до зміни.

Зауважте, що кожен фактор має дату, щоб ми могли побудувати хронологію подій до (і після) зміни. Для реальних подій список, швидше за все, буде занадто довгим, і його спершу потрібно звужити.

Оцінити сотні потенційних факторів може бути неможливо, але якщо зменшити перелік до кількох десятків, проблема стає керованою. Найкраще місце для початку — це фактор, який вказував на зміну.

У випадку АЗС дохід легко проаналізувати, оскільки це загальна сума коштів, яку ми заробляємо від продажів. Його можна розібрати за різними складовими:

- ✓ Місце розташування точки продажу;
- ✓ Місцезнаходження клієнта;
- ✓ Товар;
- ✓ День тижня.

Розглядаючи дохід за всіма складовими (і комбінаціями), слід зрозуміти, які сегменти сприяли падінню. Це була конкретна АЗС? Якісь конкретні продукти? Визначений день або час?

Аналіз складових доходу допомагає визначити, які фактори знаходяться найбільш близько до першопричини. У нашому випадку маємо такі результати:

- дохід у Києві є значною частиною загального доходу, і він зменшується одночасно із загальним доходом. Однак він швидко відновлюється, тому не схожий на причину зниження доходу.
- дохід від дизелю значно зменшився одночасно із загальним доходом, але в сумі це невелика частка загального доходу. Таким чином, будь-яка проблема з цим продуктом швидше є побічним ефектом також.
- дохід АЗС № 456 є значною частиною загального доходу та значно знизився при падінні загального доходу. Це явний кандидат на першопричину.

Коли у з'являються кандидати на першопричину, які здаються пов'язаними зі зміною, ви можете використовувати їх для вибору факторів. Якщо ми переглянемо наш список потенційних факторів, ми зможемо усунути ті, які не могли би вплинути на АЗС №456.

Звичайно, у вашому аналізі вам доведеться досліджувати сотні чи тисячі різних факторів та комбінацій. Щоб спростити завдання, можна використовувати метод ієрархічної кластеризації. Її мета — узагальнити ваші дані у вигляді найбільш значущих кластерів (сегментів) за допомогою розподілу відсотків від загальної величини змін. Фактично — це об'єднання певних проблем в невеликі групи за їх потенційною схожістю та оцінка їх впливу на загальну ситуацію.

Тепер, коли ми маємо короткий перелік потенційних причин (факторів), класифікованих за вірогідністю впливу, нам потрібно визначити, який саме є першопричиною. Кожен фактор можна класифікувати на одну з чотирьох груп:

- ✓ **Корельований результат.** Це фактор, який є симптомом першопричини. Наприклад, якщо дохід зменшується, а податкові відрахування з продажу знижуються, зменшення податку з продажу не є причиною зменшення доходу, а іншим побічним ефектом першопричини.
- ✓ **Непов'язаний фактор.** Це фактор, який виглядає підозріло, але насправді не пов'язаний зі зміною, про яку йдеться.
- ✓ **Сприяючий фактор.** Це фактор, який є частиною ланцюга подій і не є першопричиною. Наприклад, якщо дохід зменшується, а загальна кількість продажів зменшується, зменшення загальної кількості продажів, ймовірно, є причиною падіння доходу, але не є відповіддю на питання, чому саме продажі впали.
- ✓ **Першопричина.** Це фактор, який ініціював ланцюжок подій, які призвели до змін. Пам'ятайте, їх може бути більше одного!

Для класифікації факторів потрібно знову впорядкувати фактори на часовій шкалі. Це не завжди просто перевірка дати та часу події, іноді вам доведеться покладатися на свої знання про бізнес та його внутрішні процеси.

На прикладі мережі АЗС зрозуміло, що точка продажу №456 є основою падіння доходів 21 січня. Впорядкування факторів за часом виглядати-ме наступним чином:

- **10 січня:** конкурент знижує ціни на АЗС поблизу. Це майже за два тижні до падіння, і навряд чи є першопричиною, оскільки ми могли б побачити зміни доходу набагато раніше. Висновок: Не пов'язаний.
- **18 січня:** помічник менеджера подає у відставку. Ймовірно, це результат найму нового менеджера 17 січня. У кращому випадку це є симптомом того, що щось пішло не так. Висновок: Корельований фактор.

📅 **20 січня:** розпочинається будівництво паркінгу поруч з АЗС. Це вірогідна причина, оскільки клієнти, можливо, не змогли потрапити до АЗС. Однак таке будівництво є результатом іншого рішення, оскільки будівельні бригади не з'являються самостійно. Вердикт: Сприяючий фактор.

📅 **17 січня:** найняли нового менеджера. Це найімовірніша першопричина, адже це сталося незадовго до падіння доходу, і саме новий керівник мав схвалити початок будівництва паркінгу. Вердикт: Першопричина.

Це, очевидно, спрощений приклад, але він дає уявлення про те, як працює процес відтворення часової шкали та класифікація факторів.

Як ви, напевно, помітили, аналіз першопричини дуже схожий на детективну роботу. Ви починаєте з деяких доказів, звужуєте коло можливих «підозрюваних» і реконструюєте часовий графік подій.

Таким чином, виявлення першопричин включає три кроки. По-перше, визначення всіх можливих факторів, які могли викликати певний факт. По-друге, відбір за допомогою метричної сегментації найбільш ймовірних факторів. Насамкінець, відтворення часової шкали змін та класифікація факторів на основі такої шкали.

НАПИСАННЯ РОЗСЛІДУ- ВАННЯ

КРОК 6

Формально, написання розслідування є останнім етапом, однак, варто починати працювати над текстом з самого початку, після формулювання гіпотези. Це дозволить зрозуміти ще в процесі збору інформації, яким ви хочете бачити своє розслідування, які є прогалини в аргументації чи коментарях, де потрібно ще попрацювати, чи чітко простежуються взаємозв'язки між фактами, викладеними у статті. Крім того, будьте готові до публікації розслідування після контакту із головним фігурантом.

Журналістське розслідування будується за принципом оповіді, зазвичай у хронологічному порядку. Структура розслідування виглядатиме таким чином:

Теперішній час – пишемо про те, що відбувається зараз, пояснюємо, чому ми публікуємо це розслідування і чому воно важливе. Тут треба привернути увагу читача і натякнути, що найцікавіше – в кінці.

Минулий час – описуємо події (здебільшого у хронологічному порядку; у відеоматеріалі можна «повернутися в часі», якщо це сценарно виправдано);

Теперішній час – повертаємося знову в час, коли пишемо розслідування, розповідаємо, які наслідки подій, про які ми писали.

Майбутній час – прогнозуємо розвиток подій, реакцію з боку уповноважених органів, тощо.

Викладаючи опис розслідування у хронологічному порядку, розповідайте читачам/глядачам кожен свій крок та кожен висновок, до якого вдалося дійти. Таким чином, читач/глядач сприйматиме вашу історію як детектив та відчує свою безпосередню причетність до подій.

Одним із головних структурних елементів тексту є так званий лід (**lead**). Він повинен зацікавити аудиторію, спонукати її до подальшого читання чи перегляду. Саме він – квінтесенція матеріалу.

У тексті розслідування ви повинні першим реченням привернути увагу читача. Головний редактор проекту розслідувань «Наші Гроші» Олексій Шалайський називає два найефективніші прийоми: динаміку («його били четверо») й парадокс («деколи пиво буває міцніше за горілку»). До третього речення тексту необхідно викласти його суть, зробивши це чітко, легко і якісно. Один текст має транслювати лише одну головну думку. Її має втілювати заголовок, який Олексій Шалайський рекомендує писати відразу.

Окрім заголовку, третім або четвертим абзацом має бути «горішок» (**nut graph**), де ви пояснюєте основну суть розслідування – фактично, він може входити у структуру ліда. Це буквально три-чотири речення. Далі також можна додати «і що?» (**so what**) речення – пояснити читачу/глядачу, чому він/вона має це прочитати/подивитись, чому це для нього/неї важливо.

Під час підготовки розслідування не забувайте зазначати джерела інформації, які ви використовуєте. Наприклад, це можна робити у формі посилань (гіперлінків) у тексті розслідування. Щонайперше, це дає змогу під час допублікаційного фактчеку ще раз перевірити достовірність всіх вказаних фактів та наявність посилань на інші ЗМІ, якщо такі є. По-друге, це спрощує роботу редакторів та юристів, які переглядатимуть та перевірятимуть ваш текст. По-третє, у випадку судового позову ви матимете усі підтвердження для захисту, адже це – ваші першоджерела.

У самій же публікації також слід залишати посилання на найбільш значущі джерела інформації, а за необхідності – посилання на хмарні сховища даних (Dropbox, Google Drive, iCloud та ін.) чи інші постійні сховища інформації, якщо ви хочете дати читачу можливість переглянути документи. Слідкуйте, щоби з часом такі посилання не втрачали свою актуальність, адже публікації ще довго можуть читатися. Крім того, наявність посилань у тексті має певну іміджеву складову – ви вказуєте джерело інформації, а це свідчить про те, що ви ретельно підійшли до збору інформації, і вона не вигадана. Втім, уникайте перевантажування тексту гіперлінками, це може заплутати читача та спричинити «ефект Вікіпедії», коли у людини відкрита велика кількість вкладок із додатковими матеріалами, але про матеріал, із якого все почалося, вже забуто.

Після остаточного оформлення матеріалу розслідування настає етап допублікаційної юридичної експертизи. Медіа-юристи не тільки допомагають журналістові на етапі збору інформації, але й можуть запобігти зайвим правовим ризикам після публікації матеріалів розслідування.

Публікація розслідування не завершує роботу журналіста, дуже важливо не втратити, а зберегти архів – всі матеріали, зібрані в процесі розслідування. Це важливо не тільки на випадок судового розгляду, а й для можливого повернення до теми. Пам'ятайте, у журналіста є дві цінності: його джерела та архіви, і берегти необхідно і те, й інше.

Крім того, після публікації розслідування варто тримати тему, яку ви зачепили, у полі зору. По-перше, апдейти або оновлення – це важлива деталь подальшої роботи, яка може дати розуміння розвитку теми і, можливо, навіть ще одної теми для розслідування. По-друге, відстеження

реагування простору дає можливість оцінити вплив вашого матеріалу на сферу – розірваний контракт за несправедливим тендером, скасування закупівля, «збите» призначення тощо.

ПРИКЛАДИ РОЗСЛІДУВАНЬ НА ЕНЕРГЕТИЧНУ ТЕМАТИКУ

Розслідування обладнання у сфері енергетики завжди було однією з центральних тем для журналістів-розслідувачів. Нижче подаємо приклади таких розслідувань, які зможуть наштовхнути на нові теми і слугувати прикладом, як варто презентувати інформацію.

«Українська енергетика»:

Заробіток на «чистій енергетиці»: Хто на Закарпатті лобіює будівництво малих ГЕС на річках Карпат [Електронний ресурс] // «Українська енергетика» - Режим доступу до ресурсу: <https://ua-energy.org/uk/posts/zarobitok-na-chystii-enerhetytsi-khto-na-zakarpatti-lobiiuie-budivnytstvo-malykh-hes-na-richkakh-karpat>

Таємниці Кременчуцького НПЗ. Чому компанія Коломойського ховає інформацію [Електронний ресурс] // «Українська енергетика» - Режим доступу до ресурсу: <https://ua-energy.org/uk/posts/taiemnytsi-kremenchutskoho-npz-chomu-kompaniia-kolomoiskoho-khovaie-informatsiia>

Альтернативна енергетика. Нагріти всіх [Електронний ресурс] // «Українська енергетика» - Режим доступу до ресурсу: <https://ua-energy.org/uk/posts/alternatyvna-enerhetyka-nahrity-vsikh>

Формула «Роттердам +» - національна енергобезпека або чиновницька корупція? [Електронний ресурс] // «Українська енергетика» - Режим доступу до ресурсу: <https://ua-energy.org/uk/posts/formula-rotterdam-natsionalna-enerhobezpeka-abo-chynovnytska-koruptsiia>

«Наші гроші»:

Нагріти всіх. Донецька «пелетна схема» завойовує Україну [Електронний ресурс] // «Наші Гроші» - Режим доступу до ресурсу: <http://nashigroshi.org/2019/11/19/nahrity-vsikh-donets-ka-peletna-skema-zavoyovuie-ukrainu/>

Як пиляють бюджет луганського «енергоострова»

[Електронний ресурс] // «Наші Гроші» - Режим доступу до ресурсу:

<http://nashigroshi.org/2019/08/09/yak-pylaiut-biudzhet-luhans-koho-enerhoostrova/>

Раби з «Селидіввугілля» [Електронний ресурс]

// «Наші Гроші» - Режим доступу до ресурсу:

<http://nashigroshi.org/2019/07/15/raby-z-selydivvuhillia>

50 відсотків Ахметова в обленерго [Електронний ресурс] // «Наші Гроші»

- Режим доступу до ресурсу:

<http://nashigroshi.org/2019/01/14/50-vidsotkiv-akhmetova-v-oblenerho/>

«Bihus.Info» («Наші гроші» з Денисом Бігусом):

Прокляття розміру: як зменшити вплив Ахметова на економіку [Електронний ресурс] // «Bihus.Info» - Режим доступу до ресурсу:

<https://www.youtube.com/watch?v=OlwC9x-HaKo>

Королі сонця та вітру: хто з політиків заробить на «зеленому тарифі»

[Електронний ресурс] // «Bihus.Info» - Режим доступу до ресурсу:

<https://www.youtube.com/watch?v=GC-n4llp9A>

«Нагріті» Ахметовим: чому в киян немає тепла

[Електронний ресурс] // «Bihus.Info» - Режим доступу до ресурсу:

https://www.youtube.com/watch?v=WNJG5vZ_jy0

«Схеми: Корупція в деталях»:

Імпорт скрапленого газу: під кого зачистили ринок? [Електронний ресурс] // «Схеми: Корупція в деталях» - Режим доступу до ресурсу:

<https://www.radiosvoboda.org/a/28322451.html>

Україна – США: подвійні правила олігарха Ахметова [Електронний ресурс] // «Схеми: Корупція в деталях» - Режим доступу до ресурсу:

<https://www.radiosvoboda.org/a/video-shemy/30393334.html>

Хто отримає найбільшу газозносу ділянку в Чорному морі? [Електронний ресурс] // «Схеми: Корупція в деталях» - Режим доступу до ресурсу:

<https://www.radiosvoboda.org/a/29985315.html>

Як друг президента Кононенко заробляв на аферах в енергетиці? [Електронний ресурс] // «Схеми: Корупція в деталях» - Режим доступу до ресурсу:

<https://www.radiosvoboda.org/a/video-shemy/29848241.html>

Росіяни під прикриттям. Хто добудує Хмельницьку АЕС за 70 мільярдів? [Електронний ресурс] // «Схеми: Корупція в деталях» - Режим доступу до ресурсу:

<https://www.radiosvoboda.org/a/video-shemes/29743946.html>

Фукс і Кацуба в «газовому шлейфі» [Електронний ресурс] // «Схеми: Корупція в деталях» - Режим доступу до ресурсу: <https://www.radiosvoboda.org/a/video-shemes/29577611.html>

Кримський газ, Медведчук і його партнер з Росії [Електронний ресурс] // «Схеми: Корупція в деталях» - Режим доступу до ресурсу: <https://www.radiosvoboda.org/a/video-shemes/29564056.html>

Новий газовий бізнес оточення Петра Порошенка [Електронний ресурс] // «Схеми: Корупція в деталях» - Режим доступу до ресурсу: <https://www.radiosvoboda.org/a/29049145.html>

Країна мрій: як структури олігарха Ігоря Коломойського заробляли на державному «Центренерго» (розслідування) [Електронний ресурс] // «Схеми: Корупція в деталях» - Режим доступу до ресурсу: <https://www.radiosvoboda.org/a/schemes/30651030.html>

«Слідство.Інфо»:

Збитки на 19 мільярдів: що відомо про схему «Роттердам+» [Електронний ресурс] // «Слідство.Інфо» - Режим доступу до ресурсу: <https://www.slidstvo.info/articles/zbytky-na-19-milyardiv-shho-vidomo-pro-shemu-rotterdam/>

Від мільйона рублів до 3 млрд дол.: у скільки обійшлося розкрадання нафти на трубопроводі «Дружба» [Електронний ресурс] // «Слідство.Інфо» - Режим доступу до ресурсу: <https://www.slidstvo.info/articles/vid-milijona-rubliv-do-3-mlrd-u-skilky-obijshlosya-rozkradannya-nafty-na-truboprovodi-druzhba/>

Хто такий Дмитро Крючков і в чому його обвинувачують [Електронний ресурс] // «Слідство.Інфо» - Режим доступу до ресурсу: <https://www.slidstvo.info/articles/hto-takyj-dmytro-kryuchkov-i-v-chomu-joho-obvynuvachuyut/>

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- 📄 **Беата Бель, Олександр Бурмагін, Томаш Патора, Олег Хоменок. Посібник з журналістських розслідувань. Теорія та практика. – Київ, 2013. – 190 с.**
- 📄 Визначний гід з верифікації цифрового контенту для висвітлення надзвичайних подій / під редагуванням Крейга Сільвермана – Амстердам: Європейський центр журналістики. – 130 с.
- 📄 **Йоганнес Людвіг. Інвестигативний пошук / Видання 3-є, перероблене / За загал. ред. В. Ф. Іванова, Пер. з нім. А. Баканов, В. Климченко. – Київ: Академія української преси, Центр вільної преси, 2017. – 266 с.**
- 📄 Що вбиває історії і як зробити їх сильнішими – провідні розслідувачі вчили колег сторітелінгу [Електронний ресурс] // Інститут розвитку регіональної преси (ІРРП) – Режим доступу до ресурсу: <https://irrp.org.ua/shho-vbivaye-istoriyi-i-yak-zrobiti-yih-silnishimi-providni-rozsliduvachi-vchili-koleg-storitelingu/>
- 📄 Ярошук Олександр. Викривачі, журналістика розслідувань та їхня роль для демократії / Freedom House in Ukraine, Ukraine Policy Brief Series Paper No.1, - 2019. Режим доступу до ресурсу: https://issuu.com/freedomhouseukraine/docs/ukr_final_2
- 📄 Burgh, Hugo de. Investigative Journalism: Second Edition / Hugo De Burgh. – New York: Routledge, 2008. – 414 с.
- 📄 **Hunter M. Story-Based Inquiry. A Manual for Investigative Journalists / Mark Lee Hunter. – Paris: UNESCO Publishing, 2011. – 89 с.**
- 📄 Hunter M. The Global investigative Journalism Casebook. UNESCO Series on Journalism Education / Mark Lee Junter. – Paris: UNESCO Publishing, 2012. – 256 с.
- 📄 Radu Paul Christian. Follow the Money: A Digital Guide for Tracking Corruption / Paul Christian Radu. – Washington: International Center for Journalists.
- 📄 The Journalism of Outrage: Investigative Reporting and Agenda-Building in America / D.Protes, F. Cook, C. Doppelt, S. Ettema. – New York: The Guilford Press, 1991.
- 📄 Weinberg Steve. The Reporter's Handbook. An Investigator's Guide to Documents and Techniques. / Steve Weinberg. – New York: St. Martin's Press, 1996. – 553 с.

ОНЛАЙН-РЕСУРСИ

- Ресурсний центр для журналістів-розслідувачів [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://jcenter.com.ua/>.
- Investigative Journalism Manual [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.investigative-manual.org/en/>
- Global Investigative Journalism Network's Resources [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://gijn.org/category/resources/>; <https://bit.ly/2xAOloV>. – (Містить безліч порад та рекомендацій).
- Відеокурс «ЩО ТАКЕ ЖУРНАЛІСТСЬКЕ РОЗСЛІДУВАННЯ?» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://video.detector.media/lessons/shho-take-zhurnalistske-rozsliduvannya-i15>
- Відеокурс «Фактчек: довіряй-перевіряй» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:VOXU-EdEra+FactCheck101+2018/about>
- Відеокурс про енергетику «Прозора енергетика» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:VOXU-EdEra-DiXi+ENER101+2019/about>

ДОДАТОК 1: ПУБЛІЧНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

Державні органи в Україні зобов'язані розкривати великі обсяги інформації про діяльність державних підприємств, роботу природних монополій та галузей економіки, в тому числі — про енергетику. Це стосується як профільних міністерств, регуляторів і відомств, так і підприємств.

Відповідну інформацію з 2015 року українські міністерства та відомства дублюють у машиночитній формі на Порталі відкритих даних (<http://data.gov.ua>).

Оприлюднена інформація частково перетинається з вимогами до акціонерних компаній, — фінансова аудійована звітність, керівництво, основні дані про виробництво. Цю інформацію можна отримати або на сайтах компаній, або на сайтах <https://smida.gov.ua/> та <https://stockmarket.gov.ua/>.

Портал Верховної Ради (<http://rada.gov.ua>) містить основну інформацію про роботу парламенту: дані про народних депутатів (виступи, законотворча діяльність), тексти законопроектів, поправки до законопроектів, висновки Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України (зауваження про відповідність законопроекту чинному законодавству та зобов'язанням України). Так само тут наявний архів усіх документів вищого рівня — указів Президента, рішень Кабміну, а також рішень Верховного та інших вищих судів.

Портал Верховної Ради розкриває інформацію про ініціаторів законопроектів і авторів основних правок, дані про помічників народних депутатів.

Дані про декларації чиновників, депутатів та інших осіб, які повинні декларувати свої доходи, можна отримати на офіційному порталі НАЗК <https://public.nazk.gov.ua/>.

Сайт Президента України (www.president.gov.ua) висвітлює діяльність Президента та містить нормативно-правові документи, видані Президентом.

Урядовий портал (www.kmu.gov.ua) висвітлює діяльність Кабінету міністрів України, оприлюднює тексти проектів та чинних документів уряду, містить інформацію про склад уряду, біографію та статки міністрів.

Сайт Міністерства енергетики (<http://mpe.kmu.gov.ua/>²⁵), містить основну інформацію про міністра та заступників, статистику про виробництво та споживання енергоресурсів в Україні, аудиторську та фінансову звітність підприємств, що відносяться до управління міністерства, проекти наказів міністерства, постанов уряду та законопроектів.

Сайт Державної служби геології та надр (<http://geo.gov.ua>) оприлюднює дані про мінерально-сировинну базу, видані спеціальні дозволи для надрокористування, оголошені конкурси на надрокористування.

25 Актуально станом на початок червня 2020 року.

З 2015 року українські міністерства та відомства публікують набори даних у машиночитній формі про роботу на Порталі відкритих даних (<https://data.gov.ua/>). Статистику галузі сортують за розпорядниками даних (парламент, міністерства, відомства, підприємства). Оновлення можуть бути щоденними, щомісячними, щорічними.

На Порталі оприлюднюється інформація про видобуток вугілля та урану державними шахтами, рух палива до теплоелектростанцій, прогноз, фактичне виробництво та споживання електроенергії, імпорт та експорт електроенергії, допомогу для державних та комунальних підприємств тощо.

Також на Порталі відкритих даних оприлюднюють Національний звіт у рамках Ініціативи прозорості видобувних галузей, який відображає податкове навантаження на виробничі результати видобувних галузей.

Сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання в сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП) (<http://www.nerc.gov.ua>) розкриває інформацію про функціонування природних монополій (об'єм галузі, реєстр підприємств, методика тарифоутворення, тарифи, аналіз виконання інвестиційних програм) та моніторингу енергетичних ринків. Також комісія оприлюднює річний звіт про підсумки регулювання та зміни в галузі.

Сайт Антимонопольного комітету України (АМКУ) (<https://amcu.gov.ua/>) – оприлюднює дослідження про конкуренцію на ринках, рекомендації підприємствам та державним органам влади, видає погодження чи заборони для купівлі/злиття підприємств, допомогу для державних та комунальних підприємств тощо.

Рахункова палата України (<https://rp.gov.ua/>) аналізує надходження та використання бюджетних коштів, про що звітує Верховній Раді. При цьому, палата оприлюднює результати перевірок і підсумкові звіти на власному сайті. Для журналістів звіти корисні, наприклад, висвітленням ефективності витрат на проекти в електроенергетичній, газовій та нафтовій галузях, за рахунок коштів державного бюджету чи кредитів міжнародних фінансових організацій.

Єдиний державний реєстр судових рішень (<http://www.reyestr.court.gov.ua>) містить судові рішення Верховного Суду України, вищих спеціалізованих, апеляційних та місцевих судів у кримінальних, цивільних, господарських, адміністративних справах, крім судових рішень, які містять інформацію, що є державною таємницею.

Портал "Судова влада України" (<http://court.gov.ua/>) розкриває стан розгляду справ, судову статистику, звіти про ефективність судочинства в Україні.

Єдина база даних електронних адрес і телефонів (факсів) суб'єктів владних повноважень (<http://email.court.gov.ua/>) містить контакти органів влади. Але потрібно зважати на дату заповнення картки контактів.

Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців (<https://usr.minjust.gov.ua/>), у якому ми можемо знайти дані про зареєстровані в Україні підприємства та підприємців. Можна отримати безкоштовний витяг із неповною інформацією, або ж оплатити витяг із повною. Крім того, передбачена можливість отримати витяг станом на певну дату.

Єдиний державний ліцензійний реєстр, що містить відомості про підприємства, або фізичних осіб-підприємців, діяльність яких є ліцензованою – <http://irc.gov.ua/>.

База даних енергетичних сертифікатів Держенергоефективності містить дані про

будівлі, які пройшли сертифікацію і мають визначений клас споживання – <https://data.gov.ua/dataset/850f8b57-fee3-493f-a7e7-365f73236bf5>

Офіційний загальнодержавний веб-портал «Державні закупівлі» – <https://tender.me.gov.ua/EDZFrontOffice/>. Портал Prozorro – <https://prozorro.gov.ua/>. Ефективний пошук у системі держзакупівель забезпечує сайт – <http://z.texty.org.ua/>, також bi.prozorro.org та dozorro.org.

Державна казначейська служба публікує відомості про бюджет та дані про його виконання – <http://treasury.gov.ua/>.

Державне підприємство „Український інститут промислової власності” утримує бази даних про зареєстровані в Україні промислові зразки та знаки товарів та послуг – <https://ukrpatent.org/uk>.

Кадастрова карта України надає інформацію про земельні ділянки та їх цільове призначення з можливістю пошуку по областях районах або за кадастровим номером ділянки – <https://map.land.gov.ua/>. Також на порталі Мінюсту (<https://online.minjust.gov.ua/>) за наявності цифрового ключа можна отримати витяги про майно.

Окрім зазначених масивів офіційних даних, в мережі існує велика кількість неофіційних баз даних, у тому числі поновлюваних в реальному часі.

Відкриті урядові дані доступні через каталоги цієї інформації

- Уряд США – <http://www.data.gov/>
- Уряд Канади – <https://open.canada.ca/en>
- Уряд Великобританії – <http://data.gov.uk/>
- Уряд Австралії – <http://data.gov.au/>
- Уряд РФ – <http://www.opengovdata.ru/>
- Investigative Dashboard (<http://investigativedashboard.org>) – сайт, який зробила Європейська асоціація журналістів. У вкладці «Бази даних» ви зможете знайти пошуки на реєстри закордонних фірм, серед власників яких трапляються імена українських бізнесменів <https://investigativedashboard.org/databases/>

© ГО «ДІКСІ ГРУП»

2020